

УДК 811.161.2'373'38

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНИЙ ТИП РЕЧЕНЬ З ІНВЕРСІЙНИМ КІЛЬКІСНИМ КОМПОНЕНТОМ

Олександра СЕМЕНЕНКО

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра прикладної лінгвістики,
Французький бульвар, 24 / 26, ауд. 112, 65058 Одеса, Україна
тел.: +380 (482) 680562*

Опрацьовано питання семантичної інтерпретації, граматичної кваліфікації речень із квантитативно-генітивними сполуками з прямим й інверсованим порядком розташування складників.

Ключові слова: односкладні, двоскладні речення, кількісний предикат, квантитативно-генітивні речення, інверсія.

Питання семантичної інтерпретації, граматичної кваліфікації речень із квантитативно-генітивними сполуками з прямим й інверсованим порядком розташування складників знаходять висвітлення у дослідженнях як науково-теоретичного, так і науково-прикладного змісту. Це роботи О. Шахматова [16], О. Пешковського [5], І. Распопова [8], А. Попова [6], В. Хімік [11, 12, 13], Л. Чеснокової [14, 15], Т. Туліної [10], Г. Золотової [3] та ін., (на матеріалі російської мови) й І. Вихованця [1], Н. Попович [7], І. Ющука [17], Н. Ківшик [4], та ін., у посібниках І. Слин'яко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянської [9], Н. Гуйванюк, О. Кардашук, О. Кульбаської [2] та ін. (на матеріалі української мови).

Разом з підвищенням інтересом до систематизації засобів вираження функціонально-семантичної категорії кількості в мові/мовленні у другій половині ХХ ст. стрімко зростає й інтерес до визначення синтаксичної позиції «розщеплених» [8, с. 87] кількісно-іменних сполук.

Суттєві труднощі, суперечки, дискусійність граматичної кваліфікації серед синтаксистів викликає інтерпретація інверсованих у складі речення кількісно-іменних сполук, у яких іменник (кількісно означуване слово) і числівник (означник) або будь-яка лексема з семантикою неозначеної кількості протиставляються одне одному. Йдеться про речення типу *Дітей у неї було четверо, Квітів безліч, Грошей замало* тощо.

Учений І. Распопов дійшов висновку, що ці комунікативно-синтаксичні конструкції загалом мають кваліфікуватися як безособові речення, оскільки присудок у них не відрізняється різноманіттям лексичних значень і переважно характеризується з кількісно-атрибутивного боку. Іноді присудок ніби поглинає зміст такої характеристики, викликаючи редукцію відповідного компонента кількісно-іменної сполуки – *Народу побільшало, Справ вистачає*. Він вважає, що такі безособові речення є похідними від синтаксичних конструкцій із розщепленою кількісно-іменною сполукою [8, с. 89–90].

Перехідним типом між особовими і безособовими реченнями вважав такі конструкції О. Пешковський (присудок має безособове значення, але наявний і підмет-номерал у називному відмінку, до складу якого субстанціальна словоформа у генітиві не входить) [5, с. 367–369].

У сучасних посібниках з української мови [2, с. 171; 9, с. 260–270] речення такої структури уналежують до іменного класу односкладних квантитативно-генітивних, які визначаються як речення, головний член яких є сполученням числівника з Р. в. іменника (займенника). Головний член може виражатися у такий спосіб:

1) числівник + Р. в. іменника: *Землі у нас сім десятків*; 2) кількісний прислівник + Р. в. іменника: *Грому багато, дощу мало*; 3) іменник із кількісним значенням + Р. в. іменника: *Море гомону-гамору*; 4) Р. в. іменника + фразеологізований квантитативний компонент: *Риби – хоч греблю гати*;

5) Р. в. іменника + квантитативний компонент (порівняльний зворот): *Здоров'я – як кіт наплакав* [2, с. 171].

Автори посібника [9, с. 260–270] стверджують, що квантитативно-генітивні речення однокомпонентні, а вважати їх граматично двокомпонентними тільки на основі наявності родового відмінка не можна, оскільки родовий відмінок становить єдність з числівниками чи прислівниками і разом вони виражають уже не суб'єкт, а кількісний суб'єкт [9, с. 262]. Якщо квантитативні речення виражають явища чи події, викликані дією якихось осіб, вони стають двокомпонентними, оскільки відкривається позиція для суб'єктного члена. У такому разі сполучення кількісного числівника чи прислівника з родовим відмінком виконує функцію предиката: «У Дмитра було справ, як говориться, по горло» (Ю. Збан); «Нехай вам стонадцять лихорадок і півтора стільки ж чирячок і болячок (Г. К.-Оснóв'яненко)» [9, с. 263].

Із сучасного погляду, наполягають дослідники, речення типу *Багато квітів і Квітів – багато* – це одна модель речення з різними комунікативними варіантами. Вихідна форма комунікативної парадигми нерозчленована і складається з препозитивного кількісного слова і родового відмінка. І ця ж вихідна форма може мати експресивний варіант – з препозитивним родовим відмінком. Вихідна форма може мати розчленований варіант, коли темою виступає препозитивний генітив, а ремою – кількісний компонент.

Досліджуючи групи взаємопов'язаних різновидів речень, у вихідному типі яких позицію підмета посідає компонент, що має кількісне значення (нумерал [6, с. 195]), типу *Набігло багато води* (підмет, на думку А. Попова, – *багато*), А. Попов у похідних реченнях типу *Води набігло багато* визнає у розчленованих кількісно-іменних сполуках лексему-носій кількісного значення синсемантичним підметом, який потребує поширення іменником-носієм предметного значення. Цей іменник позначає раховані або вимірювані предмети. Єдність нумерала й іменника створює підметове сполучення з яскравою специфічною рисою – невідповідністю (асиметрією) смислової і граматичної центральності: формально панує нумерал, семантично – предметна частина, для якої нумерал є своєрідним означником. А оскільки нумеральна і предметна частини кількісно-іменної сполуки рухомі і можуть відділятися одна від одної, то виникають не якісь нові, специфічні типи речень, а варіанти вихідних речень із нумеральним підметом, але з іншим розташуванням слів. Цей перенос нумерала у кінець речення, продовжує А. Попов, відрив його від предметної частини пов'язаний не зі зміною граматичної природи речення, а обслуговує потреби актуального членування [6, с. 195–197].

Дослідник не погоджується з твердженнями багатьох синтаксистів, що дієслово і нумерал утворюють складений присудок, де роль зв'язки виконує дієслово – «*Ар-*

тистів імператорських театрів була жменька. Провінційних акторів був легіон, воїнство (А. Бурштейн)» [6, с. 197–198], а наполягає на тому, що *жменька артистів; легіон, воїнство акторів* – це підмет, а присудок може бути наявним, а може бути еліптованим, але речення залишається двоскладним, тобто він поділяє думку О. Шахматова, який кваліфікував такі конструкції як двоскладні речення з розчленованим підметом [16, с. 142–145].

Зокрема Л. Чеснокова наполягає на тому, що від кількісно-іменних сполук з зворотним порядком слів і значенням приблизності варто відрізнити зовнішньо схожі на них конструкції, що мають значення визначеної кількості: *Було на хуторі власників 46* – значення приблизності і *Власників 46*, і *при них співвласників 6* – значення визначеної кількості. Вона доходить висновку, що кількісно-іменні сполуки зі зворотним порядком слів є словосполученням, номінативною одиницею, що має значення приблизності і виступає в реченні як нерозкладна сполука у ролі одного із його членів: *Приїхало власників 46, Пересилили власників 46, Дали на підпис власникам 46* тощо. Сполуки ж *Власників 46*, і *при них співвласників 6* є предикативними одиницями (*Власників було 46, Власників буде 46, Власників – 46*), реченнями, причому, з її погляду, реченнями неповними. Повний варіант: *Власників було 46 людей, і при них співвласників 6 людей*, де іменник у родовому відмінку (*власників, співвласників*) є додатком з значенням теми перерахування (детермінантним додатком), він називає предмети, які далі підлягають лічбі і не входить до складу кількісно-іменної сполуки.

Загалом, підсумовує науковець, речення типу *Коней 23* двоскладне: підмет – 23 (повний варіант: 23 коні, 23 голови, 23 штуки), присудок *було, буде* (у теперішньому часі дієслово відсутнє), додаток із значенням теми рахунку – *коней* [15, с. 30–31].

На думку Г. Золотової, у реченнях із квантитативним предикатом (числівник або інше кількісне слово), що містить кількісну характеристику предмета, і суб'єктною синтаксею – носієм предикативної ознаки, що кількісно визначається і має форму родового відмінка кількості, суб'єктний компонент у позиції предикованого варто уважати підметом двоскладного речення (*Велосипедистів – троє; Роззяв – натовпи; Води – по коліна; Борошна – два пакети; Птахів – зграї*) [3, с. 35, 136, 138–139, 285–287]. Дослідниця закликає до переборення морфологічного номінативізму при визначенні статусу деяких суб'єктних синтаксем у непрямих відмінках у структурі речення і зауважує, що структура речення всупереч вербоцентричним концепціям визначається не тільки предикатом і тим більше не тільки дієсловом, а взаємною співвіднесеністю суб'єктного і предикатного компонентів [3, с. 146–147, 170–171].

Це стосується й двоскладних речень, що містять квантитативну характеристику предмета. Речення *Море квітів і Квітів море* – це якісно інші речення: перше – односкладне номінативне, друге – двоскладне (підмет *квітів* і присудок *море*). Трактуюваня квантитативних двоскладних речень як інверсованих односкладних номінативних речень не є адекватним мовному явищу, оскільки в них представлений різний змістовий характер предикації: у першому випадку стверджується наявність квантифікованого предмета, у другому повідомляється про кількість як ознаку предикованого предмета [3, с. 235–289].

Таку думку поділяє і В. Хімік. Генітивна форма іменника у двоскладному реченні, зауважує науковець, може не тільки виражати відношення, а й бути виразником субстанції (підметом), що зазнає квантифікації і предикації присудком (словом або

фразеологізмом з кількісною семантикою). Відмінність між підметом у називному і підметом у родовому відмінках полягає в опозиції – просте найменування субстанції і найменування субстанції у неозначеній кількості. Як доказ наводить також приклад односкладного номінативного і зовні схожого з ним генітивного речення: *Народ і Народу!* [12, с. 117–118]. Власне генітив у двоскладних реченнях типу *Пісень над Волгою багато* («висловлення з квантитативною скерованістю комунікації» [12, с. 121]) є одним із засобів синтаксичного вираження логічної кількості, містить лише вказівку на кількість (причому на кількість неозначено велику), сигналізує про кількість, тому і знаходиться у препозиції до присудка, який спеціалізується на втіленні і конкретизації квантитативної предикації. Предикативне ядро таких речень становить розчленована кількісно-іменна сполука (підмет – родовий-кількісний іменника, присудок – складений іменний із нульовою зв'язкою – представлено кількісним словом або фразеологізмом) [12, с. 118–122].

Проблемним, на думку Т. Туліної, й дотепер залишається питання про функції і синтаксичний статус словоформ із суб'єктним значенням у родовому відмінку, що поєднують у собі роль агенса і кількісно визначеного предмета, наприклад: *Бійців було вкрай мало*. Такі речення є двоскладними, і підмет у них виражається суб'єктною синтаксемою у родовому відмінку, а присудок – складений іменний і містить кількісний визначник. Дослідниця доходить висновку, що вже прийшов час легально розширити межі підметів, які можуть виражатися не тільки називним, а й непрямыми відмінками [10, с. 105–106], а визначення підмета як носія предикативної ознаки й у той же час – головного члена, вираженого називним відмінком імені або інфінітивом, містить лише частину словоформ, що реально функціонують у цій ролі, і виключає низку інших, незважаючи на факти асиметрії – одного із провідних законів розвитку мови. Вочевидь, додає дослідниця, назріла необхідність більш рішучих кроків у галузі вдосконалення теорії головних членів речення і, зокрема, визначення підмета і засобів його вираження [10, с. 107].

Серед шести семантичних типів предикатних синтаксем І. Вихованець виокремлює і предикати кількості (предикати дії, процесу, стану, якості, локативні предикати і предикати кількості). Предикати кількості можуть виступати як предикати означено-кількісні, які виражають точну кількість предметів, осіб тощо, і як предикати неозначено-кількісні, що не утворюють такої викінченої сукупності. Предикати кількості передають кількісні характеристики предмета. Вони морфологічно оформилися у клас числівників. У семантично елементарних простих реченнях предикати кількості функціонують у позиції присудка і предикатної синтаксеми, наприклад: *Хлопців було сім; Дерев багато* [1, с. 137–138]. І далі І. Вихованець зауважує, що у позиції присудка найповніше реалізується валентний потенціал предикатів кількості. Вони вимагають заміщення позиції суб'єкта кількісної ознаки назвами різноманітних конкретних предметів, істот тощо. Іменниковий підмет із предикатом кількості виражається нетиповою для цієї позиції формою – формою родового відмінка. Усунення типової для позиції підмета форми називного відмінка пояснюється перенесенням у реченнєву структуру форм родового відмінка, що функціонує у кількісно-іменникових сполуках. Підметовий родовий відмінок поширився й на структури з предикатами кількості *два, три, чотири*, вихідні кількісно-іменникові сполуки яких не мають форм родового відмінка: *два студенти* → *Студентів було два; три ясени* → *Ясенів – три* [1, с. 258].

Предикати означеної і неозначеної кількості вивчала й Н. Ківшик. Вона робить висновок, що поняття означений/неозначений співвідносяться між собою як контр-адикторні: маркований і немаркований член опозиції не протиставляються, а лише суперечать один одному за наявністю/відсутністю ознаки «точність квантифікації». Вони повністю експлікують семантичний обсяг родового поняття «кількість» і не передбачають проміжного члена. Предикати неозначеної кількості за ступенем неточності у процесі квантифікації, за ознакою внутрішньої семантичної диференціації вона пропонує поділяти на: а) предикати приблизної кількості (*Курчат – штук п'ятдесяти*), б) предикати кількості – відношення (*На світі більш смутку, ніж радості!*); в) предикати власне неозначеної кількості (*Проблем було багато, Коней – тьма-тьмуца*). Предикати у структурі яких саме речень – односкладних чи двоскладних, дослідниця не вказує, але зрозуміло, що Н. Ківшик виводить нумерали із складу кількісної-іменної сполуки [4, с. 45–48].

Питання про синтаксичний статус генітивної субстанціальної словоформи порушує й І. Ющук. Наведемо його міркування цілком. «Особливий випадок становить визначення підмета в реченнях на зразок *Вужів було так багато, що Соломія скоро перестала звертати на них увагу* (М. Коцюбинський). У цьому реченні основна думка полягає у твердженні *було багато* (далі цю думку розвиває підрядне речення). Предмет, про який це стверджується, тут названо словом *вужів*; отже, логічно це слово виступає як підмет (предмет, якому приписується змінна кількісна ознака), хоч і має невластиву для підмета форму родового відмінка. Формально можливий і інший перерозподіл слів за членами речення: підмет – (хто? що?) *багато вужів* (кількісне слово з іменником), присудок – *було*, але це не зовсім точно передаватиме суть висловлювання» [17, с. 487].

Отже, щодо синтаксичного статусу конструкцій із розчленованими кількісно-іменними сполуками висловлюють різні думки. Інверсовані кількісно-іменні сполуки, що виступають у протиставлених одна одній комунікативно-синтаксичних функціях, можуть визнаватися головними членами односкладних безособових речень (І. Распопов), односкладних іменних квантитативно-генітивних [2, с. 9], перехідним типом між безособовими і особовими реченнями (О. Пешковський), такими, що зберігають конструктивну функцію підмета двоскладного речення (розчленована, дистантно розташована підметова сполука, до складу якої входить постпозитивний нумерал і препозитивна іменна частина – генітив) – О. Шахматов, А. Попов та ін. Дослідниця Л. Чеснокова вважає такі речення двоскладними неповними (якщо присудок еліптичний, тобто нульовий у теперішньому часі). Підметом вважає нумерал (з елімінованою складовою), а генітив – додатком. Предикатами означеної і неозначеної кількості вважає нумерали Н. Ківшик, а синтаксичний статус суб'єктних генітивних словоформ не уточнює.

Двоскладними реченнями з предикатом кількості (нумерал) і суб'єктом (іменним підметом нетипової форми – родовим відмінком) вважають такі конструкції І. Вихованець, Г. Золотова, Т. Туліна, І. Ющук та ін. Погляд саме цих синтаксистів видається нам найбільш переконливим, аргументованим, ґрунтовно доведеним. Ми, слідом за І. Вихованцем, Г. Золотовою, Т. Туліною, І. Ющуком, вважаємо речення типу *Безліч людей* – односкладними номінативними, *Людей!* – односкладними номінативними, а *Людей – безліч* – двоскладними повними. На семантико-синтаксичному підрівні

речення *Людей – безліч* становить собою сполучення суб'єкта з предикатом кількості у нерозчленованому вигляді, а в реченні *Безліч людей* кількісний предикат переходить у позицію атрибутива, отже, є вторинним предикатом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993.
2. *Гуйванюк Н. В.* Українська мова : Схеми, таблиці, тести : навч. посібник / [Н. В. Гуйванюк., О. В. Кардашук., О. В. Кульбабська]. – Львів : Світ, 2005.
3. *Золотова Г. А.* Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – Изд. 2-е, стереотипное. – М. : Эдиториал УРСС, 2001.
4. *Ківшик Н. М.* Семантична диференціація предикатів кількості / Н. М. Ківшик // Науковий вісник Херсонського державного університету: зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – Серія «Лінгвістика». – Вип. VI. – С. 43–49.
5. *Пешковский А. М.* Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956.
6. *Попов А. С.* Грамматическое и стилистическое своеобразие современных русских предложений с количественным подлежащим / А. С. Попов // Синтаксис и стилистика. – М. : Наука, 1976. – С.195–205.
7. *Попович Н. М.* Синтаксична структура речень з числівниковим компонентом у сучасній українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. М. Попович. – Чернівці, 2002.
8. *Распопов И. П.* К интерпретации синтаксических конструкций типа «ребят у неё было четверо» / И. П. Распопов // Русский язык в школе. – М. : Просвещение, 1971. – № 5. – С. 87–90.
9. *Слинько І. І.* Синтаксис сучасної української мови : проблемні питання: навч. посібник / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994.
10. *Тулина Т. А.* Функционирование словоформ с субъектным значением в его чистом и диффузном выражении / Т. А. Тулина // Исследования по семантике. Семантика языковых единиц разных уровней : межвуз. науч. сб. – Уфа : БГУ, 1988. – Вып. 13. – С. 101–108.
11. *Химик В. В.* Количественность в структуре простого предложения в современном русском языке : автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. В. Химик. – М., 1978.
12. *Химик В. В.* О выражении количественности в простом предложении / Химик В. В. // Проблемы лексикологии русского языка : Лингвистический сборник МОПИ им. Н. К. Крупской. – М., 1977. – Вып. 9. – С. 115–124.
13. *Химик В. В.* О порядке слов в количественном предложении / В. В. Химик // Слово и словосочетание в структуре предложения. – М. : Изд-во МОПИ им. Н. К. Крупской, 1979. – Вып. 14. – С. 33–40.
14. *Чеснокова Л. Д.* Категория количества и синтаксические структуры / Л. Д. Чеснокова // Вопросы языкознания. – 1981. – № 2. – С. 44–52.
15. *Чеснокова Л. Д.* Категория неопределённого множества и семантические формы мысли / Л. Д. Чеснокова // Семантика грамматических форм. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского гос. пед. ин-та, 1982.

16. *Шахматов А. А.* Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941.
17. *Ющук І. П.* Українська мова: підручник / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2004.

Стаття надійшла до редколегії 12.09.2010

Прийнята до друку 24.09.2010

**STRUCTURAL-SEMANTIC TYPE OF SENTENCES
WITH AN INVERSE QUANTITATIVE COMPONENT**

Oleksandra SEMENENKO

Odessa Mechnikov National University,

Department of Applied Linguistics,

24/26, Frantsuzkyi boulevard, r. 12, 65058 Odessa, Ukraine,

tel.: +380 (482) 680562

The article highlights the issue of semantic interpretation, grammatical qualification of sentences with quantitative and genitive compounds with direct and inversive order of components.

Key words: mononuclear sentence, two-member sentence, quantitative predicate, quantitative-genitive sentences, inversion.

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ ТИП ПРЕДЛОЖЕНИЙ
С ИНВЕРСИВНЫМ КОЛИЧЕСТВЕННЫМ КОМПОНЕНТОМ**

Александра СЕМЕНЕНКО

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,

кафедра прикладной лингвистики,

Французский бульвар, 24 / 26, ауд. 112, 65058 Одесса, Украина

тел.: +380 (482) 680562

В статье освещаются вопросы семантической интерпретации, грамматической квалификации предложений с квантитативно-генитивными сочетаниями с прямым и инверсивным порядком расположения частей.

Ключевые слова: односоставные, двусоставные предложения, количественный предикат, квантитативно-генитивные предложения, инверсия.